

Ефективна економіка № 6, 2013

УДК 631.11.003.13(477.63)

О. С. Ткаченко,

асистент кафедри обліку і аудиту, Дніпропетровський державний аграрний університет

СУЧАСНИЙ СТАН ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

O. Tkachenko,

assistant, chair of accounting and auditing, Dnepropetrovsk State Agrarian University

THE CURRENT STATE OF PERFORMANCE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF DNIPROPETROVSK REGION

В статті проаналізовано сучасний стан аграрних підприємств Дніпропетровської області їх розмір, виробництво та динаміку рівня рентабельності основних видів продукції. Розглянемо ефективність сільськогосподарського виробництва в підприємствах області.

This paper analyzes the current state farms Dnipropetrovsk Oblast their size, production and profitability dynamics of major products. Consider the efficiency of agricultural production in the enterprises of the region.

Ключові слова: *сільське господарство, аграрні підприємства, виробництво, ефективність, продукція, рентабельність.*

Keywords: *agriculture, farmers, production, efficiency, production, profitability.*

Вступ. Становлення ринкової відносин передбачає забезпечення ефективного розвитку національної економіки в усіх сферах господарювання. Аграрний сектор країни займає провідне місце в розвитку національної економіки України. Перехід до ринкової економіки зумовив необхідність реформування майнових і земельних відносин на селі.

Аграрні підприємства функціонують в різних організаційно-правових формах та активно поєднують різні напрямки діяльності.

Підприємство як відкрита соціально-економічна система, визначає і реалізує свою місію, досягає цілей лише у взаємодії, взаємозалежності із навколишнім середовищем. З нього воно отримує необхідні для нормального функціонування ресурси, в ньому формує свою репутацію, втілює в життя свої наміри, реалізує продукцію, отримує прибуток для розширеного відтворення.

Специфіка адміністративно-територіального розміщення аграрного виробництва, особливості ведення національної економіки в різних регіонах, зумовлюють нові підходи при виборі форми підприємництва та умов його ведення. Для вітчизняних товаровиробників є важливим сформувані такі моделі підприємств, які забезпечують їм конкурентоспроможність на ринку.

Постановка проблеми. Зростання попиту на сільськогосподарську продукцію зумовлює необхідність концентрації наукових досліджень в сфері реформування агропромислового комплексу і нарощуванні виробництва високоякісних і доступних продуктів харчування. Розвиток агропромислового комплексу України значною мірою залежить від ефективності господарювання аграрних підприємств.

Мета дослідження – аналіз стану ефективності господарювання аграрних формувань на прикладі підприємств Дніпропетровської області.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Питанню розвитку й ефективності господарювання аграрних підприємств вивчалися багатьма вітчизняними науковцями такими як: В.Я. Месель-Веселяк, І.І. Вініченко, Л.І. Рева, П.Т. Саблук, Л.В. Молдован, О.О. Мороз, В.М. Семцов та інші. Проте результати опрацювання їх наукового доробку показують, що їх дослідження присвячені сучасному стані аграрних підприємств України.

Однак питання ефективності господарювання аграрних підприємств дніпропетровської області в економічній літературі досліджено недостатньо.

Результати дослідження. Припинення існування Радянського Союзу в 90-х роках дало поштовх для створення нових організаційно-правових форм господарювання агропромислового комплексу України і Дніпропетровської області. Здійснення аграрної реформи призвело до розпаювання державних земель громадянам та колективним сільськогосподарським підприємствам. Роздержавлення призвело в подальшому до нових організаційно-правових форми господарювання, які функціонують на базі приватної власності на засоби виробництва.

В.Я. Месель-Веселяк засвідчує, що подальший розвиток одержали створені на приватній власності на землю й індивідуальній або сімейній формах організації праці особисті селянські господарства, створена нова форма – фермерство. Колективні сільськогосподарські підприємства і значна частина радгоспів реформовані у різні господарські формування ринкового спрямування, побудовані на приватній та державній власності на землю у поєднанні з колективними формами організації праці [3].

Вініченко І.І., Рева Л.І розглядають фермерське господарство – як одну із форм господарювання на селі, яка характеризується домінуванням приватної власності на землю та засоби виробництва, якому властиві вільний вибір виду господарської діяльності та повна економічна відповідальність за результати господарювання [1].

Саблук П.Т. зазначає: що «сьогодні в аграрному секторі розпочався етап перерозподілу власності у бік транс регіональних корпоративних об'єднань (агрохолдингів та ін.). Тут є позитиви: збільшення обсягів інновацій та інвестицій у виробництві, глибина спеціалізації, залучення кваліфікованих кадрів, створення замкнених ланцюгів «виробництво - переробка - реалізація продукції» з орієнтацією на світові ринки, - це створює конкурентні переваги вітчизняній сільгосппродукції. Але є і негативи: концентрація власності у

олігархів, перетворення більшості селян в найманих працівників, зростання безробіття на селі, монополні ціни на працю та її результати, несправедливий розподіл ефекту; наслідок - подальше знедолення селян і деградація сільських територій» [6].

Л.В. Молдован також підкреслює ту обставину, що «великі спеціалізовані господарства з одиничною виробничою функцією, що має на меті максимізацію прибутку, за своєю природою не можуть виконувати соціально значимі для суспільства функції. Це веде до порушення концепції багатофункціональності сільського господарства, розорення місцевих аграрних комплексів, що за певного критичного рівня створює загрозу продовольчій безпеці країни» [4].

О.О. Мороз і В.М. Семцов підкреслюють, що «саме інтегровані сільськогосподарські підприємства є найбільш прибутковою (перспективною) організаційною формою господарювання (моделлю) у сучасному аграрному секторі» [5].

Як засвідчують В.К. Збарський та Л.В. Шкуренко сучасне аграрне виробництво розвивається в умовах адаптації діяльності сільськогосподарських підприємств до змін у ринковому середовищі, а саме: недостатньому розвитку внутрішнього аграрно-продовольчого ринку, невизначеності ємності аграрної продукції на зовнішньому ринку, а також недосконалість технологічних процесів виробництва і забезпечення їх наявними технічними і фінансовими ресурсами [2].

Суб'єкти господарювання в аграрному секторі економіки можуть бути представлені у вигляді товариств, кооперативів, господарських товариств, фермерських господарств, приватно-аграрних та приватно-орендних підприємств. Всі форми господарювання представлені в таблиці 1.

Фінансова криза 2008 року призвела до зупинення інвестиційного процесу, руйнування матеріально-технічного потенціалу сільськогосподарських підприємств, що в свою чергу привело до зменшення діючих господарюючих суб'єктів Дніпропетровської області на 10 одиниць. Позитивна тенденція до збільшення спостерігалася з 2005 по 2008 роки, а за 2009 – 2010 роки зменшення, лише починаючи з 2011 року ситуація поліпшується.

Таблиця 1. Динаміка кількості діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві Дніпропетровської області

Показник	Роки														2011 станом на 1 липня до 2005	
	2005		2006		2007		2008		2009		2010		2011 станом на 1 липня			
	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	%	+,-
Господарські товариства	427	11,5	430	11,6	427	11,5	445	11,9	446	12,0	449	12,2	432	11,7	101,2	5,0
Приватні підприємства	144	3,9	156	4,2	167	4,5	165	4,4	169	4,5	153	4,2	156	4,2	108,3	12,0
Виробничі кооперативи	19	0,5	14	0,4	15	0,4	12	0,3	12	0,3	12	0,3	11	0,3	57,9	-8,0
Фермерські господарства	306	82,1	305	82,4	305	81,3	304	81,8	303	81,8	301	81,7	305	82,3	99,7	-8,0
Державні підприємства	18	0,5	17	0,5	17	0,5	19	0,5	18	0,5	23	0,6	18	0,5	100	0,0
Підприємства інших форм господарювання	41	1,1	44	1,2	47	1,3	38	1,0	41	1,1	37	1,0	30,0	0,8	73,2	-11,0
Усього	371	100	371	100	372	100	372	100	372	100	368	100	370	100	99,7	-10,0

Джерело: Розраховано на основі [8]

З таблиці 1 видно що на протязі 2005 – 2011 років найбільшу питому вагу серед господарюючих суб'єктів у сільському господарстві Дніпропетровської області займають фермерські господарства, але їх кількість зменшилась найбільше на 8 одиницю, або 0,3 %. Графічне зображення питомої ваги діючих сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області за 2011 рік наведено на рисунку 1.

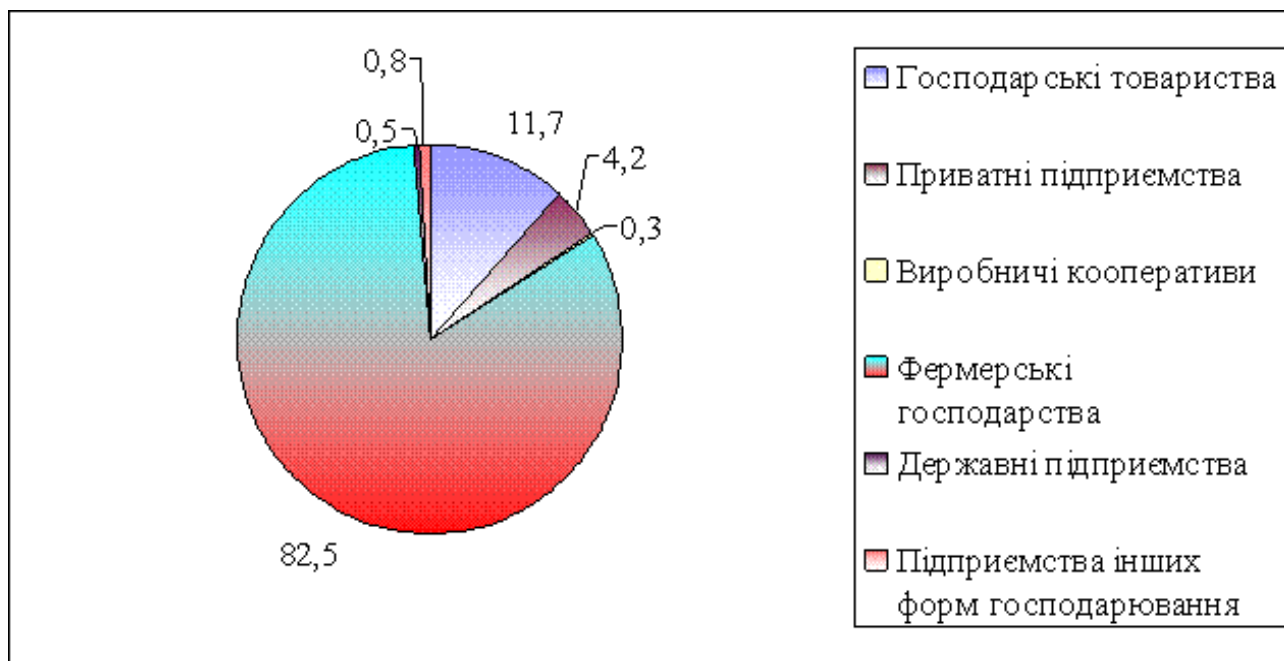

Рис. 1. Питома вага діючих сільськогосподарських підприємств Дніпропетровської області за 2011 рік

Поряд з негативною тенденцією до зниження кількості суб'єктів господарювання спостерігається збільшення господарських товариств на 5 одиниць (1,2 %) та приватних підприємств на 12 одиниць (8,3 %), не змінилася лише кількість державних підприємств.

На ефективність господарювання аграрних підприємств Дніпропетровської області впливають їх розміри і масштаби виробництва аграрної продукції. Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь представлений у таблиці 2.

В 2011 році налічувалося 2517 підприємств з площею до 100 гектар, що становить 68 % від загальної їх кількості. Сільськогосподарські підприємства цієї групи використовують 91,2 тисяч гектар площі сільськогосподарських угідь. Найбільшу площу с.-г. угідь 253,7 га займають підприємства групи від 2000,1 до 3000 гектар.

Таблиця 2. Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь у 2011 році

Показник	Кількість підприємств		Площа с.-г. угідь	
	одиниць	у % до підсумку	тис.га	у % до підсумку
Підприємства, що мали с.-г. угіддя	3656	98,8	1501,6	100

у т. ч. площею, га до 100	2517	68,0	91,2	6,1
100,1 - 500,0	570	15,4	138,7	9,2
500,1 - 1000,0	181	4,9	126,9	8,5
1000,1 - 2000,0	152	4,1	221,7	14,8
2000,1 - 3000,0	104	2,8	253,7	17,0
3000,1 - 4000,0	56	1,5	193,6	12,9
4000,1 - 5000,0	30	0,8	132,5	8,8
5000,1 - 7000,0	27	0,7	158	10,5
7000,1 - 10000,0	15	0,4	129,8	8,6
більше 10000,0 га	4	0,1	55,5	3,7
Підприємства, що не мали с.-г. угідь	44	1,2	-	-

Джерело: Розраховано на основі [8]

Розвиток сільського господарства як галузі, що забезпечує населення продуктами харчування, а промисловість сировиною, має пріоритетне значення. Проте ця проблема зараз вирішується в надзвичайно складних економічних умовах. В структурі сільського господарства виділяють дві основні галузі – рослинництво і тваринництво. Залежно від соціально-економічних умов та рівня розвитку сільського господарства співвідношення між цими галузями в обсягах виробництва основних видів сільськогосподарської продукції змінюються (табл. 3).

Таблиця 3. Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції господарствами усіх категорій Дніпропетровської області

Показник	у середньому за 1990-2006		2007		2008		2009		2010		2011		2011 до середнього за 1990-2006	
	тис.т	%	тис.т	%	тис.т	%	тис.т	%	тис.т	%	тис.т	%	тис.т	%
Рослинництво														
Зернові культури	2125,7	26,1	1298,3	45,6	2767,7	61,1	2071,3	53,6	1847,5	49,6	2315,2	50,6	189,5	108,9
Цукрові буряки (фабричні)	2135,4	26,2	132,5	4,7	32	0,7	30,2	0,8	25	0,7	76,3	1,7	2059,1	3,6
Соняшник	1680,2	20,6	492,2	17,3	724,3	16,0	686,5	17,8	734,1	19,7	912,6	19,9	-767,6	54,3
Картопля	68,84	0,8	27,5	1,0	40,7	0,9	43,5	1,1	27,6	0,7	41,7	0,9	-27,1	60,6
Овочі	600,18	7,4	53,4	1,9	66,6	1,5	48,4	1,3	52,8	1,4	109,6	2,4	-490,6	18,3
Плоди та ягоди	70,3	0,9	9,4	0,3	7,5	0,2	5,3	0,1	7,6	0,2	9	0,2	-61,3	12,8
Тваринництво														
М'ясо (у забійній вазі), тис.т	99,8	1,2	124,9	4,4	153	3,4	166,7	4,3	175	4,7	191,8	4,2	92,0	192,1
Молоко, тис.т	405,8	5,0	71,1	2,5	62,9	1,4	63,2	1,6	63,5	1,7	64,5	1,4	-341,3	15,9
Яйця, млн.шт.	492,5	6,1	613,7	21,6	646,3	14,3	718	18,6	760,1	20,4	830,5	18,1	338,0	168,6
Вовна, т	463,0	5,7	22	0,8	31	0,7	32	0,8	32	0,9	29	0,6	-434,0	6,3
Всього	8141,7	100	2845	10	4532	10	3865,1	10	3725,2	100	4580,2	10	-3562	56,3

Джерело: Розраховано на основі [8]

Аналіз виробництва основних видів сільськогосподарської продукції показав, що протягом досліджуваного періоду спостерігається негативна тенденція до зниження. Це зменшення відбувається як за рахунок майже всіх видів продукції рослинництва, так і тваринництва. Питома вага рослинництва з у середньому за 1990-2006 р. по 2011 р. знизилася з 82 до 75,7 %, або на 6,3 пункти, а тваринництва зросла з 18 до 24,3%, або на 6,3 пункти.

Таке збільшення співвідношення між рослинництвом і тваринництвом є на перший погляд позитивним явищем у сільському господарстві, оскільки населення забезпечене більшою кількістю найбільш цінних і висококалорійних продуктів харчування, а рослинництво отримує все більшу кількість органічних добрив, але зростання питомої ваги продукції тваринництва спостерігається в основному за рахунок збільшення виробництва яєць на 68,6 %, або 338 тис.т., що в свою чергу може негативно позначатись на продовольчому балансі та погіршенні структури харчування населення.

При вивченні виробництва основних видів сільськогосподарської продукції суттєве значення має аналіз його розподілу за окремими соціально-економічними категоріями товаровиробників. Такий аналіз дозволяє визначити роль і значення кожної категорії товаровиробників у загальному обсязі виробництва тієї чи іншої культури або їх груп. Деталі про розподіл виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції між основними товаровиробниками в Дніпропетровській області наведені в таблиці 4.

В Дніпропетровській області виробництво продукції зосереджено в господарствах з різними формами власності і господарювання. Однак частка окремих категорій господарств у загальному виробництві окремих видів продукції істотно відрізняється. Як видно з таблиці 4 основними виробниками

зернових культур, цукрових буряків, соняшнику, плодів та ягід, м'яса, яєць – є сільськогосподарські підприємства. Виробництво картоплі, овочів, молока та вовни в основному зосереджено у господарствах населення. Щодо фермерських господарств, то їх частка у загальному виробництві основних сільськогосподарської продукції поки що досить незначна від 0,69 до 19,87 %.

Таблиця 4. Частка товаровиробників у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції у 2011 році, %

Продукція	Сільськогосподарські підприємства	Фермерські господарства	Господарства населення
Зернові культури	56,68	15,39	27,93
Цукрові буряки (фабричні)	85,54	7,40	7,06
Соняшник	70,69	19,87	9,44
Картопля	7,28	1,99	90,73
Овочі	15,18	6,63	78,19
Плоди та ягоди	93,07	1,26	5,67
М'ясо (у забійній вазі), тис.т	83,94	1,14	14,92
Молоко, тис.т	18,74	0,70	80,56
Яйця, млн.шт.	75,47	0,69	23,84
Вовна, т	44,62	6,15	49,23

Джерело: Розраховано на основі [8]

Отже, основний тягар щодо забезпечення населення продуктами харчування покладено господарства населення.

Важливою економічною категорією, яка властива підприємствам які діють на принципах госпрозрахунку є рентабельність.

Якщо обсяг виручки від реалізації покриває понесені витрати на виробництво та утворює частину прибутку то сільськогосподарські підприємства вважається рентабельним. Таким чином, рентабельність характеризує ефективність роботи підприємства, дає уявлення про його спроможність отримувати економічні вигоди від своєї діяльності.

Розглянемо більш детально тенденцію зміни рівня рентабельності основних видів продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємств на території Дніпропетровської області у розрізі років (табл. 5).

Таблиця 5. Динаміка рівня рентабельності основних видів продукції у сільськогосподарських підприємствах Дніпропетровської області, %

Види продукції	2005 р.	2007 р.	2009 р.	2011 р.	Відхилення 2011 р. від 2005 р. (+,-)
Рослинництво					
Зерно	6,4	16,7	7,8	24,0	17,6
Насіння соняшнику	32,7	76,8	53,3	73,7	41
Цукрові буряки (фабричні)	16,3	-25,9	21,0	28,1	11,8
Овочі відкритого ґрунту	81,4	60,6	22,6	23,2	-58,2
Картопля	35,4	26,9	48,4	44,6	9,2
Плоди	98,3	-7,1	-5,2	-0,2	-98,5

Тваринництво					
М'ясо:					
великої рогатої худоби	-26,6	-47,0	-35,9	-32,4	-5,8
свиней	23,4	-19,0	19,2	-6,2	-29,6
овець та кіз	-33,5	-38,4	-47,9	-50,7	-17,2
птиці	55,0	-48,3	-32,4	-50,3	-105
Молоко та молочні продукти	19,1	10,4	0,2	15,3	-3,8
Яйця	27,8	10,5	15,9	36,1	8,3
Вовна	-87,2	-80,6	-67,6	-58,8	28,4

Джерело: Розраховано на основі [8]

Аналізуючи дані таблиці 5, можна сказати, що зміна рентабельності основних видів продукції у сільськогосподарських підприємствах Дніпропетровської області у 2011 році порівняно з попередніми роками нестабільна. За досліджуваний період спостерігається збільшення рентабельності продукції відбувається лише по зерну, насінню соняшника, цукрових буряків, картоплі, яєць і вовни, що пояснюється необхідністю у їх споживанні серед населення області. З таблиці також видно, що виробництво м'яса у тваринництві є нерентабельним впродовж багатьох років.

Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва характеризується показниками які дають можливість визначити поточний стан та динаміку економічних процесів на підприємстві.

Розглянемо ефективність сільськогосподарського виробництва в підприємствах Дніпропетровської області (табл. 6)

Таблиця 6. Показники ефективності сільськогосподарського виробництва підприємств Дніпропетровської області

Показник	Роки					2010 у % до 2005
	2005	2006	2008	2009	2010	
Прибуток (збиток) від реалізації с. г. продукції, млн.грн.	339,5	259,3	484,4	611,6	1133,4	333,8
в т.ч. продукція:						
- рослинництва	107,4	163,3	460,9	535,7	1075,6	1001,5
- тваринництва	232,1	96,0	23,5	75,9	57,8	24,9
Рівень рентабельності виробництва с. г. продукції, %	23,3	14,2	19,0	19,1	28,1	4,8 в.п.
в т.ч. продукція:						
- рослинництва	13,7	16,9	25,9	23,8	41,8	28,1 в.п.
- тваринництва	34,3	11,2	3,0	8,1	4,0	-30,3 в.п.
Валова продукція у порівнянних цінах 2005р.; млн.грн	5651,8	5937,2	6690,7	6361,2	6426,1	113,7
в т.ч. продукція:						
- рослинництва	3460,6	3493,9	4093,4	3536,4	3491,3	100,9
- тваринництва	2191,2	2443,3	2597,3	2824,8	2934,8	133,9

Вироблено продукції на:						
- 1 особу населення, грн.	1633,0	1729,0	1976,0	1890,0	1921,0	117,6
- 100 га с. г. угідь, тис.грн	250,2	263,2	296,6	284,7	288,1	115,1

Джерело: Розраховано на основі [7]

За даними показників сільськогосподарського виробництва підприємств Дніпропетровської області видно, що прибуток від реалізації с. г. продукції зріс на 233,8 % або на 793,9 тис.грн.. Варто відмітити, що такі значні зміни відбулися лише за рахунок зростання прибутку в рослинництві на 968,2 тис.грн.. В тваринництві за останні роки спостерігається зменшення прибутку на 75,1 %, що свідчить про зменшення виробництва м'яса, молока, поголів'я худоби і зростання цін на ці види продовольчої продукції та збільшення імпорту м'ясної продукції із-за кордону. В період з 2005 по 2010 роки рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції зріс лише на 4,8 в.п..

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження можна зробити наступні висновки:

- в Дніпропетровській області існують різноманітні організаційно – правові форми господарювання, серед яких фермерські господарства займають найбільшу питому вагу, а виробничі кооперативи найменшу;

- виробництво основних видів сільськогосподарської продукції протягом досліджуваного періоду зменшилося на 43,7 %;

- рівень рентабельності основних видів продукції у сільськогосподарських підприємствах Дніпропетровської області у 2011 році порівняно з попередніми роками нестабільний;

- прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції є стабільно зростаючим і за останні 10 років зріс більше ніж в три рази.

Список використаних джерел.

1. Вініченко І. І. Регіональний аспект розвитку фермерства / І. І. Вініченко, Л. І. Рева // Ефективна економіка, 2012, №3 / [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=9>
2. Збарський, В.К. Ефективність господарювання аграрних формувань в Україні / В.К. Збарський, Л.В. Шкуренко // Агросвіт , 2012 . – №4 . – С.11-16.
3. Месель-Веселяк, В.Я. Розвиток та ефективність організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві України / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК , 2004 . - №11 . - С.18-24
4. Молдован А.В. Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах глобалізації / Л.В. Молдован // Економіка АПК. - 2010. - № 1. -С. 13-17.
5. Мороз О.О. Діяльність інтегрованих сільськогосподарських підприємств/ О.О. Мороз, В.М. Семцов // Економіка АПК. - 2009. - № 6. -С. 96-103.
6. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. - 2008. - № 4. - С. 19-37.
7. Сільське господарство Дніпропетровської області 2010: [статистичний збірник] / [За редакцією О.М. Шпильової]. – Дніпропетровськ 2011.- 197с.

8. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2011 рік: [статистичний збірник] / [За редакцією О.М. Шпильової]. – м. Дніпропетровськ 2012. – 531 с.

References.

1. Vinichenko I. I. Regional`nii aspekt rozvitku fermerstva / I. I. Vinichenko, L. I. Reva // Efektivna ekonomika, 2012, №3 / [Elektronni resurs]. - Rezhim dostupu <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=9>
2. Zbars`kii, V.K. Efektivnist` gospodaryuvannya agrarnix formuvan` v Ukraini / V.K. Zbars`kii, L.V. SHkurenko // Agrosvit , 2012 . - №4 . - S.11-16.
3. Mesel`-Veselyak, V.YA. Rozvitok ta efektivnist` organizaciino-pravovix form gospodaryuvannya v sil`s`komu gospodarstvi Ukraini / V.YA. Mesel`-Veselyak // Ekonomika APK , 2004 . - №11 . - S.18-24
4. Moldovan A.V. Formi gospodaryuvannya v agrarnomu sektori Ukraini v umovax globalizacii / L.V. Moldovan // Ekonomika APK. - 2010. - № 1. -S. 13-17.
5. Moroz O.O. Diyal`nist` integrovanix sil`s`kogospodars`kix pidpriemstv/ O.O. Moroz, V.M. Semcov // Ekonomika APK. - 2009. - № 6. -S. 96-103.
6. Sabluk P.T. Problemi zabezpechennya doxidnosti agropromislovogo virobnictva v Ukraini v postindustrial`nii period / P.T. Sabluk // Ekonomika APK. - 2008. - № 4. - S. 19-37.
7. Sil`s`ke gospodarstvo Dnipropetrovs`koi oblasti 2010: [statistichnii zbirnik] / [Za redakcieyu O.M. SHpil`ovoi]. – Dnipropetrovs`k 2011.- 197s.
8. Statistichnii schorichnik Dnipropetrovs`koi oblasti za 2011 rik: [statistichnii zbirnik] / [Za redakcieyu O.M. SHpil`ovoi]. – м. Dnipropetrovs`k 2012. – 531 s.